

Språkets domäner

Envisa, döda språk

När ett språk dör hörs oftast inte något ljud – inget sista, utdraget ångestskrik. Det är själva tystnaden som är kännetecknet för ett språks långsamma insomnande, och när det väl sker är det sällan folk blir förvånade.

ORDET: SHTETL

Diminutiv av jiddischens "shtot", som betyder stad. En shtetl var en liten stad med en stor judisk befolkning. De fanns, på 1800-talet, i det ryska riket, Kongresspolen (rysk satellitstat), Galizien (sedan 1945 delad mellan Ukraina och Polen) och Rumänien.

Ofta finns det inte ens många som sörjer över ett språks bortgång; endast äldre minns vad som uppfattas som något slags gammal och urmodig relik, medan de yngre, som i modernitetens namn sedan länge övergått till något av vår världss högststatusspråk, står och skakar på huvudet åt det gamla.

Så har det ofta sett ut när ett språk går under, och så ser det ofta ut också idag. Tyst och ljudlöst förpassas något tungomål till historien utan att många märker det. Men denna process är lång, och ett språks död kommer nästan aldrig plötsligt.

På många håll i världen finns en två-

vara den större språkliga kultur, som tar sin form i form av diktverk, filosofi berättelser, et cetera.

Det blir ett problem om man helt skiljer på den "lingvistiska" och den "etnologiska" aspekten av språkräddandet. Äldre tiders språkvetenskap lade en större vikt vid filologi och textstudium; de "stora texterna" sågs som centrala för en språklig kulturs väsen, med **Homeros**, Vedatexterna, Bibeln och liknande texter som centrala exempel. Den moderna Chomskyinspirerade lingvistik har lätt att se språket som en närmast naturvetenskaplig storhet, och det som blir intressant är

Kulturbärande språk

Men ett helt annat mycket intressant fenomen är de fall där språk som dör bort från det talades sfär går ett helt annat öde till mötes. Ibland försvinner de döende språken inte bort i glömskan utan antar istället ett slags nästan gudomlig status. Det rör sig då ofta om språk som varit stora kulturbärare under den tid då de levde, språk som blir till själva definitionen av bildning och förkovran; det tenderar nästan alltid också att röra sig om språk som har en särskild religiös betydelse. Till denna kategori hör språk som latin i det kristna västerlandet, he-

tand något genom att så att säga "mumifieras". De har fortsatt leva i tanken och på det skrivna bladet (eller lertavlan, som i fallet sumeriska, som var dött och "lärt" språk för de gamla assyrierna och babylonierna). De har på något märkligt sätt klarat sig i kampen mot domänförlusten genom att göra vissa domäner så mycket till sina egna att inga andra språk kunnat konkurrera. Bland den medeltida judenheten var det ofta tämligen självklart att till exempel bibelkommentarer skulle skrivas på den "döda" hebreiskan, liksom mer högstämmd religiös poesi – de domänerna hade det inte längre talade språket mycket effektivt lagt beslag på. Det var inte förrän under Andra Vatikanconciliet på 1960-talet som latinet utmanades som katolicismens liturgiska språk. Och i Indien envisas många människor med att hävda att sanskrit, som inte talats som förstaspråk på mer än två millennier, till och med är deras modersmål.

Så envisa kan ibland de utdöda språken vara. Mera tragiskt är det att titta just på de språk som inte lyckats freda några domäner för sig själva – de som varje år går under utan att lämna många spår efter sig.

För vissa kan kanske alla dessa döda språk verka meningslösa. Men om en Picassotavla eller barockkyrka kan vara värda att bevara, hur mycket mer då inte ett språk, det som burit människornas själva tankar? Språket definierar vår mänskliga art; det är värt att rädda – och inte bara som en samling strukturer. Det är våra tankars hem.

"Det egna språket drabbas då av vad som kallas "domänförlust"

språkighet, där olika språk talas i olika sammanhang; sådana situationer har alltid förekommit, och inget ont över det. Problemet inställer sig när ett av de två språken bara talas i hemmets vrå, när man byter till högststatusspråk inte bara när man studerar utan till och med när man arbetar eller bedriver handel ("engelska inne i staden" är ett vanligt fenomen). Det egna språket drabbas då av vad som kallas "domänförlust" – fler och fler områden uppstår för vilka det egna språket inte används, och efterhand börjar det kanske framstå som om vissa saker helt enkelt inte *kan* sägas på ens egen "obiladade jargong". När ett språk hamnar i den situationen har det drabbats av sin egen motsvarighet till en alzheimerdiagnos.

Äggkokning och epik

Bit för bit riskerar det att brytas ned och utarmas, tills det slutligen dör en tyst död som alldeles för få uppmärksammar. Det egna språket uppfattas mer och mer som ett slags föräldrat farmorsspråk, och efter en tid somnar det ofta in fullständigt. Numera finns ibland en ambulerande lingvist på plats för att nedteckna grammatik och ordskatt, men i många fall är detta det enda som blir kvar. Om man ser språket som en rent abstrakt idékonstruktion missar man kanske också vikten av att be-

vara själva språkstrukturerna, inte vad som uttrycks med dem. Det blir ingen skillnad mellan ett samtal om äggkokning och ett stort, episk-poetiskt verk.

Entusiastkultur

I några fall har dagens moderna entusiastkultur kunnat bli en bromskloss mot språkförtvinningen. Glada fanatiker envisas med att via mer eller mindre konstruerade kanaler (idag ofta på internet) hålla ett språk vid liv. Ett exempel på detta är jiddisch, som idag inte talas mycket som dagsspråk utanför ultraortodoxa judiska kretsar. Här har just en sådan entusiastkultur växt fram, som försöker bevara jiddischspråket och -kulturen även utanför de kretsar där man bär svart bräthatt och tinninglockar. Många av dessa entusiaster är yngre judar i till exempel USA, som försöker hitta tillbaka till den diasporakultur som deras mor- och farföräldrar bar med sig från sina *shtetls* i Polen och Ukraina.

Något som är tilltalande med denna rörelse är, att den inte bara vill dokumentera jiddischens grammatiska strukturer utan även hålla dess kultur vid liv. Risken är dock att det hela stannar inom entusiasternas konvent och sammankomster. Ändå är det en hjältemodig insats att försöka bevara ett traditionellt språk och dess kultur på detta sätt.

breiska i det medeltida judiska samhället, klassisk arabiska i den muslimska världen och sanskrit i Indien.

Dessa språk är förvisso utdöda i den meningen att ingen talar dem som sitt modersmål och ingen heller gjort det på mycket länge. Ändå har de alla varit kulturbärande i hundratals år, under perioder då de tänks ha varit döda. De har studerats, lästs och skrivits, och ibland till och med talats, och de har blivit symbolen för lärdom inom sina respektive kulturer. Många av historiens högkulturer har haft ett gammalt "dött" språk som sitt högsspråk, sitt vetenskapliga, filosofiska och religiösa språk, och i vår egen del av världen är det först under de senaste århundradena detta på allvar har börjat förändras. Fördelarna med denna typ av odlade av inte längre talade språk är faktiskt ganska många: man får möjlighet att bygga upp en litterär kultur inte bara under femtio eller hundra år utan kanske flera tusen. För den som orkar sätta sig in i de litteraturer som skapats på latin, grekiska eller sanskrit finns så mycket att finna att man kan förvåna sig över vissas tal om 1900- och 2000-talen som historiens krona.

Våra tankars hem

Sådana språk har alltså undgått tidens

Ola Wikander är författare, översättare och religionsvetare från Lund www.ola-wikander.se